

The Power of a
Sintagm: the
Invention of the
Primitive Society

PUTEREA UNEI SINTAGME: INVENȚIA SOCIETĂȚII PRIMITIVE*)

LOREDANA IVAN

Înainte de a avea o putere reflexivă față de social, mă obișnuisem să preiau toate sintagmele "a priori" fără a mă îndoii de veridicitatea vreuneia dintre ele. Logica mea îmi spunea că nu putem clădi nimic pe ceva fals, însă aveam să descopăr "logici" contradictorii, relativitatea socialului și emergența sintagmelor și explicațiilor față de aceeași realitate socială. Am descoperit un univers în care fiecare puneu semnul întrebării în locul unde ceilalți puseseră punct.

Sintagma de **societăți primitive** mi se păruse, în același context, "de la sine înțeleasă". Deși era pentru mine un termen pitoresc și ușor peiorativ, niciodată nu încercasem să-i analizez implicațiile. Aveam să descopăr că această sintagmă "nevinovată" a implicat un demers evolutiv îndelung contestat și a suscitat, timp de aproape un secol, cele mai mari dispute în antropologie. Fără să realizez câți dintre marii gânditori au fost prinși în mrejele ei, a urmat pentru mine o perioadă când am fost absolut convinsă de falsitatea și anacronismul ideii de **societăți primitive**.

Citind cartea lui Adam Kuper¹: *The Invention of Primitive Society*, am fost surprinsă să aflu că această trecere de la acceptarea necondiționată a unei idei, la negarea ei absolută este un fapt firesc și, până la urmă, singura posibilitate de progres științific. Poate pasajul

*) Adam Kuper: *The Invention of Primitive Society*, London & New York: Routledge, 1988.

PUTEREA UNEI SINTAGME: INVENȚIA SOCIETĂȚII PRIMITIVE

care m-a frapat cel mai mult, a fost cel în care Kuper îl citează pe Edmund Leach: "A fost un punct în dezvoltarea mea antropologică, când Malinowski nu putea greși. În faza următoare, Malinowski nu putea spune, în nici un caz, adevărul. La maturitate am înțeles că există un merit al ambelor cazuri. Am văzut un element fundamental în modul de a gândi dezvoltarea societăților de-a lungul timpului. Iar când aceste secvențe te conduc într-un cerc, nu ești chiar în locul de unde ai început, te-ai îndepărtat cumva de poziția inițială. Întotdeauna procesul implică respingerea inițială a înaintașilor și profesorilor cărora le ești îndatorat".

Evoluție și progres – apariția sintagmei de "societate primitivă"

Fără îndoială, omul căruia i se atribuie începuturile acestei idei a fost Darwin, odată cu apariția în 1859 a *Originii speciilor*. Însă un alt aspect, pe care Leach nu l-a semnalat în aserțiunea de mai sus, este faptul că la un moment dat poți fi de acord cu o parte dintre ideile unui înaintaș, negându-le pe altele. În acest stadiu, poți substitui ideile care nu-ți convin, în așa fel încât întregul model teoretic să aibă coerență internă. Este acel proces de transformare a ideilor, care operează în mintea umană, de care vorbea Levi Strauss în *The Naked Man*: unele elemente dispar, altele sunt înlocuite, iar alte secvențe își schimbă locul. Aceste relații sunt însoțite de manipulări sistematice, care duc la relații de contrarietate, contradicție, inversie sau simetrie față de sistemul inițial.

Acest lucru s-a întâmplat cu ideile lui Darwin. El susținea că evoluția nu implică direcție sau progres, ci selecția naturală lucrează după variații individuale mai mult sau mai puțin întâmplătoare. Darwin concluzionează că istoria nu este lineară și că grupurile cu aceeași origine se vor dezvolta în moduri diferite, dacă ele sunt izolate în medii diferite. Putem urmări

istoria unei specii înapoi, în timp, dar nu putem prezice calea evoluției lor viitoare.

Cei mai mulți contemporani ai lui Darwin au fost însă mai atrași de ideea de progres a lui Spencer, aceea că toate societățile umane se pot clasa pe o scară evoluționistă unică. Această **dinamică antagonică** a fost agreată până în secolul al XIX-lea, atât *Marx*, *Weber* cât și *Durkheim* sau *Tönnies* vorbind despre o **lume nouă**, în contrast cu societatea tradițională; iar în spatele societății tradiționale, ei distingeau societatea primitivă.

Preluarea parțială, în context progresiv, a ideilor lui Darwin este explicabilă tocmai pentru că teoreticienii care au făcut aceste demersuri către "explicarea lumii tradiționale" erau juriști. Ei au încercat transpunerea opoziției primitiv-modern în termeni de **stat, familie, proprietate privată**.

Henry Maine, în *Ancient Law* (1861), presupunea că omul a fost membru originar al familiei extinse, care era condusă de un tată despot. Puterea paternă a pus bazele unei descendențe extinse. Aceste grupuri descendente erau exogame, realizând schimburi maritale care au diluat autoritatea parentală. În final, odată cu dezvoltarea proprietății private, grupul descendent s-a îndepărtat teritorial și a apărut statul. A fost cea mai revoluționară schimbare din istoria umanității, care a marcat trecerea de la comunitatea de sânge la comunitatea de teritoriu.

Această trecere de la rudenie la teritoriu a marcat și evoluția religiei primitive. De la animism, credința că obiectele și speciile naturale au suflete, s-a trecut la totemism, credința fiecărui grup descendent într-un animal (plantă) pe care îl venera.

Teoria patriarhală a lui Maine este opusă statului natural al lui Rousseau, în care libertatea și egalitatea erau contrastante cu despotismul lumii moderne. Lumea primitivă la Maine este formată din indivizi care suprimă interesele individuale în fața solidarității familiei extinse conduse de patriarhi despotici.

John McLennan, în *Primitive Marriage* (1865), inversează teoria patriar-

hală în favoarea matrilinearității. Mai mult, întreaga serie evolutivă a fost inversată, familia fiind plasată la sfârșitul și nu la începutul "scenariului". Iar dacă Maine vorbea despre o metodă **comparativă** de reconstituire a originilor autentice ale organizării umane, McLennan vorbea de o simbolistică în exercitarea drepturilor civile existente la societățile avansate și care putea da seama de aceste forme incipiente de organizare.

De la sintagmă la ideologie

Când Lewis Henry Morgan a publicat în 1877 *Ancient Society*, ideea de "societate primitivă" a fost consacrată drept câmp de luptă pentru două generații de antropologi. Morgan avansa ideea celor trei stadii universale ale evoluției societăților umane: **sălbaticie, barbarie și civilizație**, dar și ideea de progres tehnic și social, care marchează fiecare dintre aceste stadii. El închipuie progresul ca o cursă în care societățile iau startul în fața unei mize enorme - civilizația -, grupările umane progresând cu viteze diferite, însă arienii ar fi cei care ar deține supremația. Ei ar reprezenta chintesența progresului uman, care nu poate fi oprit. Deși ultimul deziderat al lui Morgan a fost să demonstreze că istoria are un sens moral și că această "competiție" nu este menită decât a asigura unitatea speciilor umane, din nou ideile sale au cunoscut un proces de transformare.

Pentru Morgan, statul era un construct artificial, superpus structurilor organice de rudenie. El a emers ca o consecință a creșterii populației și evoluției conflictului de clasă și va cădea atunci când producția se va ordona pe baza libertății și asocierii libere a producătorilor.

Preluând aceste idei, Engels scrie în 1884 *The Origin of the Family, Private Property and State*. El arată că atât evoluția familiei cât și a statului nu a fost naturală, ci impusă de modul de organizare al proprietății private. Engels susține că nu este nimic natural, moral sau superior în monogamie. Familia monogamă nu era

(așa cum crezuse Morgan) ultima realizare a celor mai puternice instincte umane, ci era o formă de exploatare comparabilă cu cea de clasă, dictată de rațiuni economice: soțul era burghezul, iar soția - proletarul.

Problema totemismului

Am văzut că această sintagmă de "primitiv", ca prototip de gândire persistent, s-a legat de societate, mod de organizare, familie, religie.

Referitor la religia primitivă, E. B. Tylor (*Primitive Culture* - 1871) susținea că religiile târzii derivă toate dintr-un sistem primitiv teologic, păstrând urme ale acestei origini. În încercarea omului de a se defini pe sine, o primă fază a fost aceea de confuzie între Ego și alte obiecte însuflețite. Acest stadiu, în care omul înzestrează lumea vegetală și animală cu spirit ca și el, a fost numit **animism**.

McLennan pomind de la inversarea tezei patriarhale a lui Maine și de la considerațiile lui Tylor, vorbește de o nouă religie: **totemismul**, în care oamenii credeau că sunt aceeași specie ca și totemul lor. Această nouă religie s-a impus odată cu formarea grupurilor descendente și exogame, care au căpătat entități distincte față de tribul de origine.

Mai târziu, Frazer (*Totemism* - 1887) a început să se întrebe dacă riturile totemice erau într-adevăr rituri religioase. Poate că ele nu erau decât simple exerciții magice, care nu implicau credința în divinitatea totemului.

Tylor își exprima și el scepticismul, arătând că totemismul a fost exagerat ca impact teologic. Importanța animalelor ca dușmani sau prieteni ai oamenilor era nesemnificativă în comparație cu cea a marilor zeități. Mai târziu, Radcliffe-Brown privea totemismul ca pe o religie care a derivat dintr-o timpurie valoare rituală dată importanței economice a hranei. Și cum o societate era din ce în ce mai diferențiată, fiecare grup adopta una dintre valorile de hrană, ca emblemă a sa specială.

PUTEREA UNEI SINTAGME: INVENȚIA SOCIETĂȚII PRIMITIVE

Debutul secolului al XX-lea marchează o preocupare susținută pentru problema totemului, prin două lucrări de referință: E. Durkheim – *Formele elementare ale vieții religioase*, 1912 și S. Freud – *Totem și tabu*, 1913.

Freud pornea de la ipoteza că ontogenia recapitulează filogenia: fiecare individ care crește interiorizează experiența speciei sale. Astfel, fiecare băiat crescând, va căpăta dorința de a-și omorî tatăl și de a se căsători cu mama sa. Pentru a se proteja pe ei înșiși de aceste conflicte, primitivii au introdus tabuul incestual.

Durkheim are o concepție diferită asupra celor două aspecte ale vieții religioase tradiționale. Linia de cauzalitate pe care merge Durkheim este o argumentație strict sociologică. El arată că structura întregii societăți, formele ei, generează segmente particulare tipice. Acestea se individualizează în timpul acțiunilor lor sociale printr-o simbolistică specifică. Identitatea simbolică produce comportament ritualizat, care susține sentimentul de solidaritate a individului cu grupul. Toate aceste credințe, ritualuri și tabuuri nu au alt scop decât de a menține solidaritatea grupului și subordonarea intereselor individului celor grupale.

Dacă toate formele de organizare reprezintă pentru Durkheim modalități optime de adaptare la structura socială existentă, atunci ar fi inutil să avem nostalgia comunităților tradiționale. Ele nu sunt nici mai bune și nici mai neadecvate decât cele din trecut, ci doar circumstanțele sunt altele. Cu aceste afirmații, Durkheim îl critica pe Tönnies arătând că formele de organizare actuale nu sunt naturale sau artificiale, ci simple constructe umane dictate de structurarea socială: "*Cred că viața din marile aglomerări sociale este la fel de naturală ca și cea din micile comunități. Nu este mai puțin organică sau mai puțin internalizată*" (1881).

Cu acest punct de vedere, de fapt Durkheim introduce relativismul în modul de a trata societatea primitivă. Ea este o societate de tipul celei prezente însă văzută printr-o oglindă deformată. A o valoriza în termeni de inferior-superior ar fi ca și cum

am compara două mărimi care nu au aceeași unitate de măsură. Fiecare corespunde unor necesități structurale concrete care au impus astfel de modalități de organizare.

Critica evoluționismului

Din perspectiva etnologiei germane (în spiritul căreia s-a format), Franz Boas preia ideea conform căreia există o legătură indisolubilă între lumea obiectivă și cea subiectivă. Critica lui s-a îndreptat asupra lui L. H. Morgan, pe care îl considera principala sursă de eroare în antropologia americană. Boas se îndoieste de evidența totemismului și a modelelor bazate pe rudenie și descendență ale înaintașilor săi, pe care le consideră simple constructe ipotetice. El aderă la principiile geografului german Adolf Bastian care vorbea de **unitatea psihică a speciei umane**: nu numai că toate ființele umane sunt similar înzestrate, dar toate culturile pot fi reduse la aceleași principii mentale de bază; circumstanțele locale au produs modificări în obiceiuri și mod de organizare, dar principiile comune ale minții umane care operează pretutindeni, pot fi identificate.

Revenirea la rudenie ca modalitate de studiu a societății primitive

W. H. Rivers, unul dintre fondatorii școlii de antropologie de la Cambridge, susținea că statutul terminologiilor de rudenie este cheia pentru a descoperi structurile sociale vechi și însăși evoluția socială a omului. El arată că termenii de rudenie puteau semnifica mai degrabă poziția în grup, decât poziția într-o structură genealogică. Rivers va susține că nu există o singură linie evoluționistă, ci o schimbare socială multiliniară datorată contactelor și migrației. Cu această teză, el abandonează de fapt tradiția engleză în favoarea difuzionismului german, care concepea

schimbarea ca o consecință normală a amestecării oamenilor și culturilor.

În lucrarea sa, *History* (1904), Rivers va introduce **comparația geografică** drept modalitate de a urmări distribuția teritorială a structurilor de organizare. Un astfel de instrument l-a dus la concluzia încrucișării diferitelor secvențe evolutive, pe care el le-a pus pe seama mișcărilor de populații.

Contrazicând ipoteza evoluționistă, B. Malinowski susținea că relațiile de familie și de grup au coexistat în orice societate: părinții de pretutindeni s-au simțit responsabili față de copiii lor, iar clanul nu era altceva decât o extindere a relațiilor cu părinții.

Întrebarea pe care și-o pune Malinowski este cum se realizează concilierea între relațiile de clan și cele de familie, atâta timp cât familia trebuia să susțină interesele individuale, iar clanul pe cele supraindividuale. Sentimentele private se ridicau adesea asupra regulilor publice. Individizii se conduceau după propriile interese și nu după cele impuse de autoritate, inclusiv cea a tradiției. Așadar ei se supuneau în mod formal moralității publice a clanului, străduindu-se din răspuțeri să urmeze interesele private ale familiei. Malinowski va introduce astfel distincția între familie și clan, între tradiție și respectarea ei.

Sub influența lui Malinowski și a lui Radcliffe-Brown, în 1940 apar în Anglia trei lucrări care încercau un demers explicativ tot pe baza **teoriei descendenței**: *African Political Systems* scrisă de Meyer Fortes și E. E. Evans-Pritchard; *The Nuer* și *The Political System of the Amok*, monografiile de același Evans-Pritchard.

Prima lucrare consacră o dihotomie de bază între societățile statale și cele nestatale, respectiv între cele care aveau o autoritate centralizată, organe administrative și instituții judiciare și cele care erau lipsite de aceste aspecte. Societățile nestatale puteau fi foarte mici, în care toți membrii erau rudă unii cu alții astfel încât relațiile politice se contopeau cu cele de rudenie, iar structura politică și cea de rudenie fuzionau; în altele, structura de organizare

era formată din segmente lineare de descendență, în care structurile politice nu se mai suprapuneau perfect peste cele de rudenie. Această delimitare făcută de Evans-Pritchard și Fortes operaționaliza într-un fel trecerea de la societățile primitive la stat.

În lucrarea *The Nuer*, întrebarea principală este cât de mari pot fi societățile astfel ca ele să fie operaționale în absența autorităților centrale. Secretul, spune Evans-Pritchard, stă în structura descendenței. Chiar dacă sistemul descendenței era expresia sistemului local de organizare, sistemul teritorial era expresia sistemului descendent. El susține astfel că acele comunități de sânge, de care vorbea Maine, se suprapun peste comunitățile de teritoriu.

C. Levi Strauss (*Structural Anthropology*, 1963) arată că organizarea duală (bazată pe descendența matrilineară și patrilineară) conduce la o lume dihotomică și că formele de gândire sunt în general coerente cu sistemul binar al **logicii concrete**.

Pornind de la eseu lui Mauss *The Gift*, Levi-Strauss dezvoltă ideea potrivit căreia schimbul în societățile primitive nu este comparabil cu cel din societățile contemporane. Primitivii aveau etica reciprocității. Aceste două principii: ale schimbului și al reciprocității sunt plasate de Levi-Strauss în inconștientul uman, ca structuri fundamentale ale minții umane. Reciprocitatea era cheia tuturor fenomenelor din lumea primitivă. Un bărbat nu trebuia să se căsătorească cu sora sa pentru că ea era calea pentru a pătrunde în viața socială; căsătorind-o cu alul, el va intra în relație de reciprocitate.

După expunerea lucrării sale, Adam Kuper concluzionează că ceea ce apărea, la început, ca o încercare de a releva caracteristicile societății primitive, a devenit ceva foarte complex și sofisticat. Mesajul transmis, referitor la societățile bazate pe relații de sânge sau de teritoriu, a fost asociat, mai târziu, ideii de rasă și cetățenie care a captat discursul politic.

Există și astăzi două modalități prin care societățile își definesc identitatea națională: pe bază etnică (prin comunitatea

PUTEREA UNEI SINTAGME: INVENȚIA SOCIETĂȚII PRIMITIVE

de sânge), model specific Europei de Est; și pe bază de teritoriu (comunitate teritorială), model specific Europei Vestice. Fără a extrapola, putem spune că germanul afirmă: "sunt german prin excelență și om prin faptul de a fi german"; pe când francezul: "sunt om în esență și francez prin accident". Încercările de a uni cele două fețe ale monedei - sângele și teritoriul - se vor concretiza în cunoscuta teorie a primordialismului, reprezentată de E. Shils, C. Geertz, S. Grosby etc.

Fără îndoială că ideea societății primitive nu a fost neutră. Ea a generat implicații ideologice în mod egal reacționar și progresiv, de stânga sau de dreapta, fiind până la urmă o imagine a societății moderne în diferite oglinzi subiective.

Ce putem spune despre impactul acestei sintagme asupra antropologiei ca știință?

Societatea primitivă a constituit obiectul de studiu al antropologiei pentru mai mult de un secol, captând atenția celor mai mari antropologi și generând un cumul imens de informații. Deși această idee a fost speculată în multe direcții ideologice, ea a marcat o epocă în care omul era preocupat să știe despre el și despre celălalt, era interesat să-și îmbunătățească relațiile sociale și să afle dacă drumul pe care îl urmează este cel bun.

Apelul la "primitiv" ca la o ciudățenie exotică nu s-a făcut dintr-o nevoie egoistă a omului modern de a-și etala

superioritatea ei, mai degrabă, dintr-o teamă a acestuia că nu-i este superior. Toate constructele teoretice care au urmat acestei sintagme deosebit de productive nu au făcut decât să întărească, printr-un demers social comparativ, superioritatea omului modern, pentru ca apoi alte și alte îndoieli să dezvolte noi încercări comparative în aceeași teamă febrilă a omului de a se regăsi în celălalt și de a nu cădea în anacronism.

Adam Kuper își termina lucrarea într-o ușoară dezamăgire față de antropologia culturală modernă, sterilă și necentrată pe social. Pierzând din vedere societatea primitivă, ea a pierdut din vedere societatea însăși. Oamenii de știință au încetat să se mai întrebe acolo unde înaintașii au pus punct.

Revenind la cuvintele lui Edmund Leach: "dacă aceste secvențe te conduc într-un cerc, nu ești chiar în locul de unde ai pornit". Am început cu acceptarea necondiționată a ideii de **societate primitivă**, am continuat cu negarea ei totală, pentru a reveni la faza inițială și totuși, nu mă mai simt deloc în punctul din care am pornit. Am dobândit prin acest demers reflexiv ciclic conștiința utilității lui. E ca și cum un tâmplar ar avea o bucată de lemn și ar face din ea un scaun. Toată lumea care privește scaunul știe că el era cândva doar o bucată de lemn, însă nimeni nu mai vede bucată de lemn în locul scaunului.

Note și bibliografie

1. Adam Kuper este profesor de antropologie socială în Marea Britanie, la Brunel University, Department of Human Sciences. Între 1986-1993 a fost editor general al revistei *Current Anthropology*. Este membru fondator și primul președinte (1989-1990) al Asociației Europene a Antropologilor Sociali (EASA). Printre cărțile sale mai recente (în afară de *The Invention of Primitive Society*, prezentată aici) amintim: *Anthropology and Anthro-*

pologists. The Modern British School, London and New York, Routledge (1973, ed. a 3-a revăzută 1996), *The Chosen Primate. Human Nature and Cultural Diversity*, Cambridge, MA, Harvard University Press (1994), iar în colaborare cu Jessica Kuper, ca editori, *The Social Science Encyclopedia*, London and New York, Routledge (1989, ed. a 2-a revăzută 1995).